

УДК 159.9.01:316.6

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ

Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України

01033 Київ, вул. Паньківська, 2; тел. (044) 2883320

ЗАТВЕРДЖУЮ

Директор
Інституту психології
ім. Г.С. Костюка
НАПН України
акад. Максименко С.Д.

З В І Т

ПРО НАУКОВО-ДОСЛІДНУ РОБОТУ

**З теми “Еколого-психологічні чинники якості життя в умовах
розвитку сучасного суспільства”**

(заключний)

Керівник НДР
зав. лабораторії
екологічної психології
доктор психологічних
наук, професор

Швалб Ю.М.

Київ – 2010

Результати цієї роботи розглянуто Вченою радою Інституту психології
ім. Г.С. Костюка НАПН України, протокол № 11__ від 23 грудня 2010

СПИСОК АВТОРІВ:

Керівник НДР
зав. лабораторії
екологічної психології,
доктор психологічних наук,
професор

Швалб Ю.М.
(вступ, висновки, розділ 2.1.)

Провідний науковий
співробітник
канд. психол.наук

Вовчик-Блакитна О.О.
(розділ 3.2.)

Провідний науковий
співробітник,
канд.психол. наук

Рудоміно-Дусятська О.В.
(розділ 3.3.)

Старший науковий
співробітник,
канд. психол. наук

Верник О.Л.
(розділ 1.2; 4.2.)

Старший науковий
співробітник,
канд. психол. наук

Гарнець О.М.
(розділ 3.1.)

Старший науковий
співробітник,
канд. психол. наук

Львовчкіна А.М.
(розділ3.4.)

Науковий
співробітник

Килимник О.С.
(розділ 2.2; 4.1.)

Науковий
співробітник

Костюкова К.В.
(розділ 1.3 .)

Науковий
співробітник

Матвієнко О.В.
(розділ 1.1.)

РЕФЕРАТ

Звіт про НДР: 37 с.

Об'єкт дослідження – якість життя

Мета дослідження полягає у розробці системи моніторингу впливу еколого-психологічних чинників на якість життя сучасної людини.

Методи дослідження- теоретичні: аналіз, порівняння, систематизація, узагальнення теоретичного матеріалу по темі дослідження; емпіричні: анкетування, інтерв'ю, тестування, аналіз продуктів діяльності, психосемантичні методи, психологічний тренінг, методи психологічної корекції, якісний аналіз і статистична обробка результатів дослідження.

Визначені змістовні та структурні характеристики еколого-психологічних чинників якості життя людини в сучасних умовах. Показано, що умови життєдіяльності утворюють систему середовищ, серед яких провідне місце посідають такі як: соціальне, інформаційне, освітнє, природне середовища. Встановлено, що дія середовищних чинників має як об'єктивну, так і суб'єктивну складову, які визначають реальний рівень якості життя. Розроблено концептуальну модель структури екопсихологічних чинників та засобів /оцінки їх впливу на якість життя людей. Результатом дослідження є система моніторингу психологічної складової впливу чинників середовища на якість життя людини.

Результати НДР упроваджені у Луганському національному університеті ім. В.І.Даля, Миколаївському національному університеті ім. В.О.Сухомлинського, у Черніговському національному педагогічному університеті ім.Т.Г.Шевченка, Казахському національному університеті ім. аль-Фарабі, м.Алмати.

Прогнози припущення щодо розвитку об'єкта дослідження – розробка психологічно обґрунтованої системи оцінки впливу еколого-психологічних чинників на якість життя сучасної людини.

Ключові слова (*якість життя, еколого-психологічні чинники, суб'єкти життєдіяльності, спосіб життя, оцінка умов життєдіяльності, моніторинг, навколишнє середовище*).

Умови одержання звіту: За договором, 01171. Київ – 171, вул. Горького 180 УкрІНТЕІ.

ЗМІСТ

I. Вступ	5
II. Основна частина	9
1. Сучасні підходи до проблеми якості життя	9
1.1. Міждисциплінарний підхід до категорії «якість життя»	9
1.2. Соціокультурні моделі дослідження «якості життя»	11
1.3. Психологічний зміст категорії «якість життя»	14
2. Методологічні засади дослідження екопсихологічного виміру якості життя	15
2.1. Еколого-психологічний підхід до визначення категорії «якість життя»	15
2.2. Еколого-психологічні вектори дослідження якості життя	19
3. Емпіричне дослідження середовищних детермінант якості життя	21
3.1. Формування інфраструктури молодіжного середовища як чинник якості життя громади	21
3.2. Оцінка якості життя у столиці в контексті інформаційного середовища	24
3.3. Ставлення особистості до свого фізичного розвитку та здоров'я як чинник оцінки нею якості життя	26
3.4. Екологічні орієнтири освітнього простору майбутніх психологів в контексті дослідження якості життя	30
4. Емпіричне дослідження суб'єктивної оцінки якості життя ...	33
4.1. «Бажане» як структурний компонент оцінки якості життя студентів.	33
4.2. Семантична структура бажань, цілей і можливостей як складових оцінки якості життя	35
III. Висновки	36

I. ВСТУП

Актуальність проведення науково-дослідної роботи із зазначеної теми визначалася такими міркуваннями:

Тенденції розвитку сучасного суспільства характеризуються низкою протиріч, серед яких одне з центральних місць посідає протиріччя між соціально-економічною спрямованістю на підвищення якості життя людей та загальним погіршенням стану навколишнього середовища. На сьогодні є незаперечним той факт, що прагнення до підвищення якості життя стає однією з провідних потреб сучасного суспільства і найбільш значущим показником реального стану його розвитку. Якість життя є кінцевим узагальнюючим критерієм оцінки особливостей розвитку умов життєдіяльності на всіх рівнях соціальності – для суспільства в цілому, для окремих соціальних груп та окремої особистості. Якість життя є складним утворенням і на сьогодні є прийнятими декілька систем її оцінювання. Проте майже не дослідженим є питання про структуру тих чинників, які впливають на якість життя. Серед цих чинників одне з провідних місць займають показники стану навколишнього середовища. У широкому підході до поняття навколишнього середовища треба включати характеристики стану засадничих умов життєдіяльності людини. З еколого-психологічної точки зору умови життєдіяльності утворюють систему середовищних просторів, серед яких у сучасному суспільстві провідними є такі як: природне, соціальне, освітнє та інформаційне середовище. Таким чином, екопсихологічні чинники своєю сукупністю визначають значні аспекти якості життя людей.

Тому сьогодні постає задача визначення структури екопсихологічних чинників та розробка засобів оцінки їх впливу на якість життя окремої людини, спільнот та суспільства в цілому.

Соціальна значимість дослідження полягає у створенні верифікованої системи оцінки еколого-психологічних чинників якості життя, що призведе до підвищення рівня усвідомлення дійсного стану навколишнього середовища та покращення можливостей соціального контролю якості умов життєдіяльності.

Вихідні позиції:

Існуючі концепції оцінки якості життя були застосовані в наступних областях:

- " визначення середніх нормативних показників якості життя для населення міста в цілому й для різних соціальних груп;
- " оцінка якості життя в групі ризику;
- " оцінка ефективності соціальних програм, спрямованих на реабілітацію соціально дезадаптированих людей й онкологічних хворих;
- " розробка загальних методичних рекомендацій з підтримки прийняття рішень в області соціального планування, аналізу результатів соціальних й економічних реформ і програм.

" оцінка діяльності громадських організацій з погляду ефективності їхніх заходів у соціальній сфері;

" підтримка розробки реабілітаційних програм, мер соціальної адаптації й допомоги неблагополучним соціальним групам населення.

Реалізація такого роду проектів дозволяє впровадити й поширити концепцію оцінки якості життя, відкриваючи в такий спосіб новий перспективний підхід незалежної експертизи ефективності заходів, проведених для поліпшення соціального благополуччя населення.

Однак, останнім часом усе більше усвідомлюється той факт, що якість життя є не стільки об'єктивним показником рівня соціально-економічного благополуччя суспільства, скільки суб'єктивною оцінкою людьми особливостей зміни умов життєдіяльності й способів їхньої взаємодії з навколишнім соціо-природним миром. Дуже показовою щодо цього є точка зору відомого фахівця в області теорії виміру якості життя С.Айвазяна. Він пише, що основні властивості якості життя населення формуються й проявляються в його взаємодії з "зовнішніми об'єктами" й один з одним, у його здатності адаптуватися до навколишнього світу, вижити, відтворитися, задовольнити свої потреби. С.Айвазян розглядає людину одночасно як істоту біологічну і соціальну. На цій підставі виділяються п'ять базових компонентів, що утворюють середовище й систему забезпечення життєдіяльності населення: а) якість населення, що інтегрує в собі такі його властивості як очікувана тривалість життя, рівень утворення, кваліфікація, народжуваність і смертність тощо; б) добробут населення, що інтегрує в собі основні показники рівня життя й відображає ступінь задоволення його матеріальних і духовних потреб (реальні доходи, їхня диференціація, рівень споживання благ і послуг, рівень охорони здоров'я, культури й т.п.); в) соціальна безпека (або якість соціальної сфери), що відбиває рівень умов праці, соціальної захисту, фізичної й майнової безпеки члена суспільства, криміногенності й соціально-політичного здоров'я самого суспільства; г) якість навколишнього середовища, що акумулює дані про забруднення повітряного простору, ґрунтів і води; д) природно-кліматичні умови, що характеризуються складом й обсягами природно-сировинних ресурсів, кліматом, частотою й специфікою форс-мажорних ситуацій.

Однак у розглянутому підході незрозумілою залишається логіка виділення систем життєзабезпечення й середовищ існування людей. Очевидно, саме поняття "навколишнього середовища" повинне бути структуроване на якихось більше загальних підставах, чим уявлення окремого індивіда про те, що його оточує. Нами був уведений ряд додаткових критеріїв визначення поняття "середовища". Для екопсихологічного підходу значимими будуть тільки ті фактори, які, по-перше, усвідомлюються як значимі умови життєдіяльності й, по-друге, призводять до змін способів дії або організації життєвих умов. Тільки при цих додаткових умовах людина і середовищні фактори утворюють систему, де всі елементи взаємозалежні й втрачають свою визначеність за рамками цієї

системи. Тому, ми прийняли робоче визначення поняття "навколишнього середовища" як системи усвідомлюваних умов існування, що безпосередньо впливають на способи організації життєдіяльності людей.

При такому підході конкретизація поняття "навколишнє середовище" повинна здійснюватися через форми організації життєдіяльності людей або, що те ж саме, через категорію способу життя. Так, у соціології пропонуються класифікації середовищ по типах провідних соціально-економічних процесів або по рівнях соціальної організованості, у діяльнісному підході - по провідних типах діяльності. У культурологічному підході В.М.Розіна порушуються питання про генезис і функціонування систем життєзабезпечення соціуму. Вони двоякі: з одного боку, ці системи повинні забезпечити відтворення й існування людини як біологічної істоти, з іншого боку - суто культурні функції (сміслоутворення, освоєння дійсності, розвитку).

Системи життєзабезпечення соціуму повинні в максимально усвідомлюватися людьми як значимі умови їхньої життєдіяльності. У цьому плані дані системи повинні відповідати визначенню поняття навколишнього середовища, хоча ці поняття й не є тотожними по своєму логічному й змістовному наповненню. Основні типи систем життєзабезпечення соціуму можна представити як основні типи середовищ життєдіяльності людини. особистості. Властивості якості життя особистості, групи, населення формуються й проявляються у взаємодії з середовищами життєдіяльності. Через змістовні прояви такої взаємодії середовища життєдіяльності набувають характеристик еколого-психологічних чинників якості життя.

Об'єкт дослідження – якість життя

Предмет дослідження – еколого-психологічні чинники якості життя

Ідея дослідження полягає у тому, що якість життя людей складається як з об'єктивних соціально-економічних показників, так і з суб'єктивних показників ставлення людей до тих чи інших чинників життєдіяльності, серед яких провідне місце посідають еколого-психологічні чинники, що являють собою систему середовищ життєдіяльності, серед яких провідними є соціальне, освітнє, інформаційне, природне.

Мета дослідження – полягає у розробці системи моніторингу впливу еколого-психологічних чинників на якість життя сучасної людини.

Завдання дослідження:

1. Розробити концептуальну модель дослідження еколого-психологічних чинників якості життя
2. Визначити понятійний зміст категорії "якість життя" та систему критеріїв її оцінки.
3. Побудувати теоретичну модель структури екопсихологічних чинників якості життя.
4. Визначити тенденції змін у природних та соціальних умовах життєдіяльності сучасної людини.

5. Розробити модель системи моніторингу впливу еколого-психологічних чинників на якість життя людини у сучасних умовах.

6. Апробувати розроблену модель за провідними типами середовища життєдіяльності. (побутове, освітнє, інформаційне).

7. Розробити науково-методичні рекомендації по застосуванню моніторингової системи.

Методи дослідження: теоретичні: аналіз, порівняння, систематизація, узагальнення теоретичного матеріалу по темі дослідження; емпіричні: анкетування, інтерв'ю, тестування, аналіз продуктів діяльності, психосемантичні методи, психологічний тренінг, методи психологічної корекції, якісний аналіз і статистична обробка результатів дослідження.

Наукова новизна дослідження:

Створена типологія середовищ життєдіяльності и розкриті її значення для оцінки якості життя особистості, групи, соціуму в цілому. Доведений вирішальний вплив середовищних умов життєдіяльності на якість життя сучасної людини. Розкриті психологічні закономірності формування відношення особистості до умов життєдіяльності, які визначають оцінку нею якості свого життя.

Запропонована система оцінки середовищних еколого-психологічних чинників якості життя. До неї входять оціночні показники стану різних за своїми змістовними характеристиками середовищ життєдіяльності людини, які впливають на якість життя сучасної людини.

Розроблена система моніторингу впливу еколого-психологічних чинників на якість життя сучасної людини, яка включає показники – задоволеності, результативності, привабливості життєдіяльності у різних сферах буття.

II. ОСНОВНА ЧАСТИНА

1. Сучасні підходи до проблеми якості життя

1.1. Міждисциплінарний підхід до категорії «якість життя»

Впродовж багатьох років дискусії щодо будівництва соціально орієнтованої держави, в першу чергу, розгорталися навколо визначення змісту поняття якості життя, як елементу цілісної моделі “здорового суспільства”. Важливим кроком на цьому шляху є окреслення смислового поля поняття “якість життя”, яке, ґрунтуючись на визначенні головних, необхідних для біопсихічної адаптації людини, критеріїв соціального захисту і розвитку, розглядається в межах заходів направлених на зниження об'єму людських хвороб, забезпечення якості відтворення трудового потенціалу, поліпшення стану соціальної психіки, зокрема, у напрямі подолання таких основних “патологій” суспільної взаємодії і діяльності, як агресивність, ворожість і відчуженість.

Проведений нами теоретичний аналіз сучасних концепцій якості життя, зокрема існуючих багатофакторних його моделей, показав, що по ряду представлених позицій поняття якість життя, по суті, підміняється ознаками його рівня, передбачаючи прямо, або опосередковано оцінку таких характеристик як розмір оплати праці, об'єм споживання благ і послуг, рівень споживання продовольчих і промислових товарів, тривалість робочого дня і вільного часу, медичне і соціальне забезпечення, культурне обслуговування та інше, залежно від розставлених акцентів.

Зокрема, спираючись на висновки Комісії ЮНЕСКО по народонаселенню, яка в поняття якості життя включила такі параметри, як освіта, здоров'я та раціональне харчування; стабільне, екологічно чисте навколишнє середовище, включаючи житло; безпеку; охорону здоров'я; участь у житті та створення необхідних послуг для розвитку суспільства; справедливість, рівність чоловіків і жінок, російський дослідник А.Л. Васильєв запропонував наступну структуру вивчення якості життя: 1) якість населення, куди входять такі критерії і розрахунково-аналітичні статистичні показники як властивості відтворення і фізичного здоров'я населення, здатність утворювати і зберігати сім'ї, рівень освіти та культури, рівень кваліфікації; 2) добробут населення: реальні прибутки і витрати, забезпеченість житлом і власністю, потужностями суспільної інфраструктури, характеристики самодостатності розвитку у промисловості і сільськогосподарському виробництві; 3) якість соціальної сфери: умови праці, фізична і майнова безпека, характеристики соціальної патології, характеристики соціальної і територіальної рухливості населення, соціально-політичне здоров'я суспільства; 4) якість екологічної ніші: стан повітряного та водяного басейнів, ґрунтів, біологічна розмаїтість і стан природних екосистем; 5) природно-кліматичні умови.

Безумовно, як і більшість такого роду, ця модель за широтою і змістовністю відповідає головним вимогам проведення об'єктивних

досліджень якості життя які вимагають чітких оцінок. Проте, за М. Аргайлом, задоволеність життям визначається, в першу чергу, врівноваженістю між прагненнями людини і її реальними досягненнями (“щастя можна розглядати як усвідомлення своєї задоволеності життям”). А, отже, якість життя можна визначити як комплекс характеристик життєдіяльності індивіда (групи людей або населення в цілому), які обумовлюють її оптимальне протікання в конкретний час, в певних умовах і місці, забезпечуючи адекватність її параметрів основним видам діяльності і потребам людини (біологічним, матеріальним, духовним та ін.) (А.Л. Васильєв), створюючи необхідне підґрунтя для розвитку, вибору способу життя – способу організації особистістю своєї життєдіяльності, який викликає у неї задоволення, відчуття психологічного комфорту (саме з психологічним комфортом багато дослідників ототожнюють психологічне здоров'я). При цьому основні термінальні цінності-потреби, такі як потреба в пошані, теплих відносинах, самоповазі, відчуття приналежності та інші, можуть по-різному задовольнятися в різних суспільних сферах, суспільному і приватному житті, визначаючи різні, іноді достатньо суперечливі й афективно забарвлені, оцінки окремих складових психологічної реальності в якій знаходиться людина.

Дуже важливою термінальною цінністю, як на рівні окремого індивіда, так і на рівні групи або співтовариства, є відчуття безпеки. В умовах, коли ризики для життя і здоров'я почали витісняти виробництво благ, безпека набула ознак ключової характеристики якості життя. У еколого-психологічному вимірі якість життя повинна розкриватися через відчуття гармонії людини зі своїм життєвим середовищем, відсутність стресових ситуацій, які виникають внаслідок погіршення стану оточуючого середовища, невідповідності рівня зростання економічного добробуту, рівню його захисту (Д.Фостер).

У соціально-психологічному вимірі проблема якості життя традиційно розглядається в контексті наявних чи вірогідних небезпек які несуть дисгармонії організації соціальної структури, соціальна несправедливість та соціально-економічна нерівність. Для аналізу якості життя у такий спосіб можуть використовуватися такі його індикатори, як рівень досягнення соціальної злагоди (Е. Дюркгейм), рівень зростання суб'єктивної задоволеності існуванням (П. Сорокін), рівень можливостей творчої реалізації та щастя (Л. Уорд, М. Михайловський), відсутність загроз фізичній і психічній цілісності людини (Д. Маркович).

Отже, представляється, що соціально-еколого-психологічні дослідження якості життя, повинні спиратися, в першу чергу, на такі категорії як потреби і цінності, свобода, можливості і вибір, безпека і розвиток, гармонізація та самоактуалізація. Їх застосування справедливо як для характеристики якості життя різних груп населення, суспільства в цілому, так і об'єктивного та суб'єктивного (самовідчуття) аналізу уявлень людини про якість власного життя, яке включає в себе когнітивний (загальна

задоволеність особи своїм життям та його окремими сферами) та емоційно-афективний (баланс між позитивними: щастя та задоволення в наслідок відчуття соціальної та особистої компетентності; та негативними: тривога, стрес, фрустрація) переживаннями (Є.В. Давидова, О.О. Давидов), які опосередковуються досвідом, індивідуальними властивостями та якостями (наприклад, рівня соціальної інтегрованості, адекватного рівня самооцінки та особистих домагань тощо).

Загалом же слід підкреслити, що в силу своєї міждисциплінарності поняття «якість життя» залишається дискусійним і напевно буде таким залишатися поки не буде вироблена система основних категорій, які б відбивали ключові характеристики досліджуваного явища, розроблена, на ґрунті системного підходу, стрижнева концепція, яка б принаймні дозволила подолати існуючі недоліки багатофакторних теорій.

Представляється, що такою стрижневою концепцією повинна стати соціально психологічна теорія якості життя яка, на нашу думку, здатна найбільш успішно, звісно через призму свого предмету, інтегрувати результати широкого спектру досліджень: філософських, соціологічних, психологічних, медичних, та інших наук про людину та суспільство.

Ключовим підходом до визначення психологічних характеристик якості життя повинні стати гуманістичні уявлення і принципи щодо аналізу та оцінки практики та сенсу людського буття, зокрема, в контексті розвитку теорій здорового суспільства та нормативного гуманізму.

З психологічної точки зору аналіз якості життя включає дослідження стану соціальної психіки як результату масового відображення об'єктивних умов соціального життя та вивчення системи критеріїв індивідуальної оцінки найбільш значущих його сторін з метою наступної типологізації її когнітивних моделей.

Під якістю життя ми розуміємо систему об'єктивних (науково обґрунтованих) психологічних ознак розвитку індивіда, груп та суспільства в цілому, що предстають у якості наявної психологічної реальності та віяла потенційних альтернатив, які реалізуючись завдяки вибору суб'єкта, відповідним чином спрямовують його особистий та соціальний розвиток. В цьому контексті якість життя можна розглядати як предоставлені суспільством можливості для реалізації потреби особи у саморозвитку, самоакцентуації та трансценденції

1.2. Соціокультурні моделі дослідження «якості життя»

Складний, багаторівневий характер соціального феномену «якості життя» обумовлює синтез соціально-філософських підходів (системного та діяльнісного) і парадигм (об'єктивістської та суб'єктивістської) актуальних для макро- та мікрорівневого осмислення дійсності. Так, представники об'єктивізму акцентують увагу на дослідженні реальних обставин існування людини, вивченні умов її життя: суспільно-економічних, природно-географічних, індивідуально-мотиваційних (потреби, ціннісні орієнтації).

Взаємообумовлююча, інтегративна взаємодія перерахованих факторів викликає синергетичний ефект впливу. Прибічники суб'єктивізму, аналізуючи якість життя, звертаються до стану внутрішнього світу суб'єкту, до ступеня задоволення індивідуальних потреб, до суб'єктивних оцінок життя і окремих сторін особистого буття.

Комплексний підхід до аналізу якості життя особистості потребує вияву: 1) умов життя різних соціальних груп, які виконують певні соціальні ролі; 2) умов життя особистості, “межі” якості її життя. Якщо якість життя соціуму досить жорстко детермінована соціально-економічними та іншими об'єктивними обставинами, якість життя соціальної групи – її місцем у суспільному розподілі праці, то якість соціального життя особистості залежить від індивідуальних факторів і стратегій її соціалізації: походження, освіти, потреб, інтересів, цінностей, моделей поведінки. / 2/

Одним із показників якості життя людини і суспільства є відсутність соціально-екологічної напруги. Соціально-екологічна напруга існує при наявності в суспільній свідомості стійких та розповсюджених оцінок, що пов'язують антропогенну екологічну ситуацію з загрозою або фактичним ущемленням важливих соціальних і духовних потреб конкретної спільноти. В свою чергу, критерієм стійкості та розповсюженості даних оцінок є їх присутність у суспільній думці.

Рівні соціально-екологічної напруги, яка впливає на якість життя:

- *рівень відсутності напруги*, що характеризується збалансованістю умов та вимог, що породжуються екологічною ситуацією, а також намірів та очікувань соціального суб'єкту. Цей стан виражається в позитивній або нейтральній оцінках впливу екологічної ситуації на життєдіяльність суб'єкта. Це так званий нульовий рівень соціально-екологічної напруги. При цьому екологічні проблеми можуть бути наявні, але знаходитися у латентній фазі;

- *початковий рівень*, якому властивий стан суспільної свідомості, що характеризується оцінкою екологічної ситуації як потенційно загрозовою для інтересів та потреб. На цьому рівні різко збільшується занепокоєність населення екологічною ситуацією, розповсюджується тривога, недовіра владі і т.п.;

- *рівень явної соціально-екологічної напруги*, для якої характерно усвідомлення екологічної ситуації, що реально загрожує інтересам соціального суб'єкта, поява ознак готовності протистояти небажаним змінам, формування образу “ворога”;

- *рівень соціально-екологічного конфлікту*, на якому завершується усвідомлення соціальним суб'єктом невідповідності екологічної ситуації його цінностям та інтересам, виявляється готовність зняти дану невідповідність шляхом соціального зіштовхування, відбуваються цілеспрямовані конфліктні дії. / 4/

На відміну від соціально-екологічної напруги як явно негативного явища в житті суспільства, в якості суб'єктивного життєзабезпечуючого чинника

можна розглядати *соціальний тонус*, що детермінує соціальну, громадянську та інші види активності населення. Поняття “соціальний тонус” діалектично поєднує в собі позитивні та негативні аспекти соціальної напруги. Поняття “тонус” теж означає напругу, але це - процес концентрування сил або уваги при здійсненні чого-небудь. “Соціальний тонус” розглядається як готовність до дій та мислення. Соціальним тонусом називається стан суспільства (індивіда), за якого його життєві сили тією чи іншою мірою активізовані в сукупності зв’язків, що створюють соціальний простір, і який свідчить про здатність до соціальних дій та взаємодій.

Окремими показниками, що характеризують соціальний тонус є оцінка індивідом проблемності оточуючої його дійсності та оцінка ним власної здатності до дій у проблемній ситуації. Вирішуючи індивідуальні проблеми, людина одночасно вирішує і проблеми соціальні, а суспільство, в свою чергу, відроджується та розвивається тому, що так чи інакше вирішує проблеми індивідуальні / 6 /.

Власна відповідальність стимулює індивідуальний тонус, заставляє людину раціонально діяти та вирішувати проблеми, що виникають. Однак, коли людина вважає, що її проблеми мають вирішувати інші, можливий виплиск негативних емоцій, які прийнято називати соціальною напругою .

Якщо для старшого покоління соціальний тонус базується на підтримці власного статусу, здоров’я, то для молоді, перш за все на сподіваннях, життєвих перспективах.

Сутність методу «**соціальних показників**» зводиться до наступного:

1. Основна складова – *визначення типології показників* (соціальних цінностей), які характеризують спосіб життя людини у конкретному суспільстві (конкретній групі). Під керівництвом І.В. Бестужева-Лади було розроблено структуру з 14 блоків соціальних цінностей.

Більш детальну типологію показників дають Шелдон і Ленд. Тут поняття «якість життя» включає до себе соціальні показники здоров'я, освіти, праці, доходів, житла, дозвілля – рекреації населення.

Найбільш повно визначає систему соціальних показників Рейзема Я.В. Через ці показники він будує модель категорії «спосіб життя», що зв'язує всі найважливіші сторони способу життя: економіку, ідеологію, культуру, соціальне буття, екологію. Ця модель задається наступним переліком змістовних одиниць. Показники способу життя представляють взаємодію базису і надбудови на інформаційному оперативному рівні. Виділення оперативних (функціональних) показників способу життя органічно пов'язане з такими фундаментальними характеристиками суспільства, як історична перспектива, рівень розвитку науки і культури, соціально-економічна характеристика класового складу.

2. *Визначення норм*, щодо кількісних характеристик даних показників у конкретний момент часу в конкретних соціальних групах. Частина з них береться з щорічних звітів міністерств статистики та відповідних ним установ. Зокрема, у США відбирається близько 150 показників, які

характеризують суспільство з погляду безпосереднього відтворення соціально-біологічної якості життя.

3. Відслідковування динаміки змін, щодо норм і розхилів кількісних характеристик в певний інтервал часу.

Модель **«технологічного оцінювання»** полягає цілеспрямованому систематичному застосуванні знань, мистецтва і досвіду в області функціонування і обслуговування людей. Взагалі, технологічне оцінювання – це облік прямих і непрямих довгострокових дій на суспільство і людину конкретних видів нововведень з погляду їх бажаності або небажаності.

Ідею моделі **«динаміки мотиваційних профілів»** одним з перших запропонував Дж. Фоулес [6]. Аналізуючи масову рекламу (зокрема, друкарську) в різні періоди часу він вибудовує мотиваційний тезаурус, передбачаючи прямий зв'язок між рекламою і реальною зацікавленістю соціальних груп. Відповідно до концепції А. Мюррея була складена таблиця мотивацій.

1.3. Психологічний зміст категорії «якість життя»

При розгляді якості життя як *безперервної діяльності із задоволення широкого спектру різноманітних потреб*, на особливу увагу заслуговує теорія А. Маслоу. Він виділяє *вітальні* (їжа, житло, відпочинок, запобігання небезпечним впливам і т.д.), *екзистенціальні* (гарне здоров'я, відсутність насильства, впевненість у завтрашньому дні, соціальна стабільність), *соціальні* (дружба, прихильність, любов, належність до товариства, спілкування, участь в організаціях), *престижні* (стремління до службового росту, отриманню більш високого статусу, визнання, оцінки і т.п.) і *духовні потреби* (наприклад, у самовираженні через творчість). Задоволення перерахованих потреб дозволяє говорити про високу якість життя, їх відсутність або незадоволеність свідчить про зворотне.

Д. Алардт вважає, що якість життя досягається за рахунок задоволення трьох базових потреб: “мати”, “кохати”, і “бути”. До перших, “споживацьких” потреб, відносяться матеріальні умови: економічні ресурси, умови проживання, зайнятість, умови праці, здоров'я, освіта. Любов охоплює потреби спілкуватися з іншими людьми та утворювати соціальні ідентичності. Це контакти у локальній громаді, дружні відносини, соціалізація в групах, стосунки з колегами. Потреби у бутті – інтеграція в суспільстві і життя в гармонії з природою, політична активність, дозвілля і т.д. Кожна з вказаних груп потреб має свій реальний потенціал і чим більше розвинуті потреби особистості, соціальної групи і суспільства в цілому, тим більш високі вимоги ставлять вони до якості свого життя. / 3/

Якість життя трактується або як відповідність певним статистичним чи суб'єктивним нормам, або як задоволеність якомога ширшого спектру потреб. Теоретична модель, що лежить в основі подібного підходу запропонована В. Цапфом. За критерієм суб'єктивності – об'єктивності він вводить параметр «блапополуччя», який може приймати позитивне і

негативне значення. В результаті виходить чотири характеристики якості життя – (1) істинне благополуччя; (2) адаптивне благополуччя; (3) диссонансне благополуччя і (4) неблагополуччя.

Інша група методів психологічних досліджень якості життя об'єднана діяльнісною парадигмою. В них розглядаються щонайменше два структурних компоненти діяльності – інструментальний і цільовий. Так, Р. Вінхувен у своєму підході пропонує розглядати психологічну (внутрішню) і соціальну (зовнішню) сторони інструментів (потенціалу, шансів) і цілей (результатів) життєдіяльності.

Якісно іншу ідею вимірювання психологічної складової якості життя на основі діялісного підходу запропонували М. Сіпрі, Г. Самлі, А. Мідоу. Тут критерієм якості стає не відповідність зовнішньо чи суб'єктивно заданій нормі. Й, також, не суб'єктивна задоволеність. Якість життя особистості утворюється взаємною відповідністю компонентів його життєдіяльності на різних соціальних рівнях – мікро-, мезо-, макро- і мега- або світовому. Отже, ними розглядається відповідність: цілей і можливостей (інструментів) щодо їх досягнення; довгострокових і короткотермінових результатів; можливостей і результатів життєдіяльності.

2. Методологічні засади дослідження екопсихологічного виміру якості життя

2.1. Еколого-психологічний підхід до визначення категорії «якість життя»

Дослідження якості життя є загальноприйнятим у міжнародній практиці, високоінформативним, чутливим й економічним методом оцінки соціального благополуччя як населення в цілому, так й окремих соціальних груп. Якість життя - це інтегральна характеристика фізичного, психологічного, емоційного й соціального функціонування людини.

Ми можемо припустити, що найбільш загальну предметну "рамку" життєдіяльності людини буде утворювати опозиція систем за ознакою штучне - природне. Таку опозицію становлять сфера культури, як максимально виражена штучна система й сфера природно-ландшафтних умов життя людини, як максимально природна система. Ці граничні рамки існування людини не тільки протилежні, але їхня опозиція осмислена й щораз здійснюється тільки через реальне буття конкретної людини. Із цього погляду людина є скоріше не біосоціальною істотою, а "оприродненою культурою" (або "окультуреним еством"). Такий підхід добре погоджується з теорією генезису особистості С.Д.Максименко, у якій через категорію потреби стверджується єдність природного та культурного у здійсненні особистості.

І сфера культури, і сфера природно-ландшафтних умов існують як протяжні в часі життя поколінь тільки завдяки наявності особливих механізмів їхньої підтримки й діялісного здійснення. Традиційно

вважається, що універсальним механізмом трансляції норм культури є система освіти. При цьому саме освіта є штучною системою, що існує й функціонує тільки за рахунок спеціальних діяльностей людей. Однак, освіта є також і механізмом трансляції природно-ландшафтних умов життя, якщо їх розуміти не в натуралістичній заставі, а в системодіяльній, саме як усвідомлювані умови життєдіяльності. Хоча дана теза звучить незвичайно й навіть парадоксально, однак цей аспект проблеми все більше усвідомлюється й стає предметом спеціальних досліджень. У цьому плані можна вказати на надзвичайно цікаву роботу польського автора А.Налясковського, що має дуже точну й символічну назву: «Дикість та одичання як контекст освіти».

Сфера побуту складається, головним чином, стихійно, орієнтуючись на природно-ландшафтні умови, і фіксує норми культури безпосередньо в способах організації життєдіяльності людей. На відміну від сфери освіти, де трансльовані норми культури обов'язково підлягають рефлексивній й методичній обробці, у сфері побуту вони трансформуються через міфолого-метафоричні форми свідомості, укріплюючись в архетипічних (по термінології Г.Юнга) конструктах.

Таким чином, при розгляді систем життєзабезпечення особистості в опозиції штучне/природне за ознакою їхнього предметного наповнення, ми виділили чотири типи систем. З них дві системи (сфери культури й природно-ландшафтних умов) є провідними в існуванні людини, а дві інші - механізми, що забезпечують їхню трансляцію, відтворення й стійкість (сфери освіти й побуту). Однак, проведений аналіз буде неповним, якщо ми обмежимося розглядом тільки предметної складової систем життєзабезпечення особистості. Не менш важливою складовою є системи життєзабезпечення, які будуються на ставленні особистості до інших людей, і є вираженими у різних формах колективності.

Важливо, що базові відношення особистості розкладаються на системи в опозиції штучне//природне так само, як і предметні. Ми можемо припустити, що найбільш загальну "рамку" відношень життєдіяльності людини буде утворювати опозиція сфери соціальних відносин, як максимально виражена штучна система й сфери міжособистісних відносин людини, як максимально вираженої природної системи.

Сфера соціальних відносин побудована на пріоритеті соціальних правил, які створюють систему соціальних інститутів. У цьому плані життя людини розгортається як перманентний процес соціалізації, тобто як процес освоєння індивідом всі нових правил соціальної взаємодії й послідовного включення у функціонування соціальних інститутів. При сприятливому розгортанні цього процесу суспільство, через свої інституції заохочує індивіда, надаючи йому різні блага й можливості існування. При несприятливому розгортанні соціалізації суспільство може або направити зусилля на його відновлення, або на припинення діяльності, а в деяких випадках і самого життя індивіда. Сфера соціальних відносин

"надбудується" над предметною сферою, утворюючи інфраструктуру життєдіяльності індивіда й суспільства.

Протилежний конструкт - полюс "природного" - утворить сфера міжособистісних відносин, що будується на ідеї "споріднення". Саме по собі споріднення охоплює дуже широке коло явищ від кривного до духовного, але в кожному разі воно спирається на якусь нерозривну внутрішню єдність двох або більше людей. Якщо в основі соціальних відносин лежить раціоналізм норм і правил, то основу міжособистісних відносин становлять емоції й переживання, які погано піддаються свідомому контролю й цілеспрямованій регуляції. Наповненість життя особистості сильними емоціями й стійкими міжособистісними відносинами, причому незалежно від їхньої полярності, дає людині переживання повноцінності й свідомості власного існування.

Сфери соціальних і міжособистісних відносин не тільки протилежні по базовій системній ознаці, але вони також взаємодіють і взаємоперетинаються. Ці взаємозв'язки виникають не прямо, а опосередковано, через дві додаткові системи. З одного боку, це система професійної діяльності, з іншого боку - інформаційна система.

Сфера професійної діяльності виникає як структурування соціальних відношень й є формою відношень особистості й соціуму. Якщо професійну діяльність розглядати з точки зору системи відношень, а не предметного змісту, то стає очевидним, що в цій сфері провідними є способи включення індивіда в різні професійні співтовариства й професіогенез особистості. В онтогенетичному плані сфера професійної діяльності є чимось зовнішнім і ззовні заданим для індивіда, але в міру входження в неї відбувається своєрідне "оприроднення" і вона стає сферою самоідентифікації й самореалізації особистості (при сприятливому збігу обставин і позитивному професіогенезі).

Інформаційна сфера, навпроти, виникає на основі природних процесів спілкування й, формалізуючись, стає формою соціальних відношень. У цьому сенсі інформаційна сфера є формою відчужених міжособистісних відносин, де безпосередня взаємодія заміщається соціальною значимістю її предметного наповнення. Але навіть у цій формі інформаційна сфера оцінюється за критерієм "доступності", що виражає характер відносин і взаємодії.

Таким чином, ми виділили вісім основних сфер життєдіяльності людини, які можуть бути інтерпретовані як основні типи середовищ існування. Кожна сфера виділяється по провідній системній ознаці штучне//природне й по додатковій ознаці предметність//відношення. Кожна сфера відносно самостійна, але вони можуть бути згруповані у два конструкти по чотирьох системи в кожному.

Конструкт предметних систем утворюють:

1) культурне середовище, як система культурних сценаріїв і картин миру, які утворюють сферу свідомості соціуму (те, що О.И.Генисаретский називає схематизмами свідомості);

2) Природно-ландшафтне середовище, як система природних умов, що безпосередньо впливають на організацію життєдіяльності, спосіб життя й мислення людей;

3) освітнє середовище, як система навчання й виховання, що забезпечує процеси відтворення й "вироблення людського матеріалу";

4) побутове середовище, як система безпосереднього життєзабезпечення.

Конструкт систем відношень утворюють:

1) соціальне середовище, як суспільство, тобто система соціальних інститутів і відношень людини до всіх інших соціальних процесів;

2) міжособистісне середовище, як система стійких безпосередньо емоційних зв'язків особистості;

3) професійне середовище, як система включення людини в різні професійні співтовариства, що забезпечує професіогенез особистості;

4) інформаційне середовище, як система соціально значимих і таких, що відчужуються від особистості, форм спілкування.

Запропонований спосіб схематизації є не єдино можливим, але він досить чітко показує два принципово важливих моменти. По-перше, у своїй сукупності різні сфери утворюють цілісний простір життя особистості. У той же час, треба враховувати, що при виборі інших основ ми можемо отримати й інші типології або класифікації сфер життєдіяльності особистості. Так, наприклад, можна виділяти сфери зайнятого й вільного часу, але в нашому підході це будуть певні підсистеми соціальної організації життєвого простору, а не самодостатні системи. По-друге, запропонований спосіб схематизації показує відкритість даних систем для змістовного наповнення, що буде відображати конкретну унікальність середовищних умов життя кожної окремої особистості й соціальних груп.

Кожне середовище складається з великого набору предметних і віртуальних змістів, які можуть входити в структуру життєдіяльності людини у вигляді різних функціональних місць самодіяльності. Як було показано О.М.Леонтьєвим, у діяльності фіксовані тільки функціональні місця, а їхній зміст може досить вільно змінюватися й переходити з одного місця в інше (відомі феномени зсуву мотиву на мету або трансформації дії в операцію). У роботах В.В.Рєпкіна було показано, що зсув мети з предмета дії на засоби є одним з базових механізмів формування психологічної структури навчальної діяльності, а Д.Б.Богоявленская показала, що зсув предмета дії на умови є психологічним механізмом креативності мислення.

З екопсихологічної точки зору це означає, що запропонована типологія середовищ життєдіяльності є тільки фіксацією формальних місць, а їхнє реальне наповнення буде залежати від характеру відношень до середовищних компонентів і способів їхнього включення в конкретні діяльності. У теоретичному плані проблема полягає в тім, що відношення можуть структуруватися за різними основами. Ми вважаємо, що типи відношень повинні виділятися за тими ж принциповими основами, за якими виділялися

типи середовищ. Як показано вище, такою основою виступило уявлення про спосіб життя як форми організації основних способів діяльності. Тому, відношення повинні відповідати базовій структурі діяльності, тобто бути конгруентними тріаді ціль - засіб - результат. У той же час, система відношень повинна відображати конструкти повсякденної свідомості, що є основною формою регуляції повсякденної поведінки й діяльності. І, нарешті, ця система відношень повинна бути не просто емоційно насиченою, але мати явно виражений оцінний зміст.

З огляду на ці критерії, ми можемо припустити, що зазначену систему відношень утворюють три конструкти: структурному компоненту "ціль" відповідає психологічний конструкт "суб'єктивна привабливість"; компоненту "засобу" - конструкт "реалістичність"; компоненту "результат" - конструкт "задоволеність".

Суб'єктивна привабливість фіксує ті предмети навколишнього середовища (або стани індивіда), які можуть займати місце життєвих цілей, стають бажаними й визначаються індивідом як цінні. Причому, "розмірність" предмету ані в часовому, ані в просторовому вимірі не має принципового значення. Реалістичність фіксує в повсякденній свідомості ті предмети (стани), які утворюють "зону досяжності", але вони, самі по собі, ніякої цінності не представляють, а набувають сенсу тільки через співвіднесення або з "бажаним", або з деяким очікуваним значимим результатом. У цьому значенні вони очевидно є засобами. У той же час, необхідно враховувати відносну самостійність засобів, їх соціо-культурну й психологічну "здатність" ставати в повсякденній свідомості самодостатніми. Задоволеність фіксує загальну результативність життя й конкретних діяльностей людини через установлення відповідності наявного віяла цілей й предметних або ситуаційних результатів. На відміну від рефлексивних механізмів контролю й оцінки, задоволеність безпосередньо переживається як емоційно-оцінна характеристика продуктивності способу життя.

Таким чином, наповнення сфер життєдіяльності відношенням до їхнього змісту через параметри привабливості (бажаності), реалістичності (досяжності) і задоволеності розкриває суб'єктивну картину якості життя особистості.

2.2. Еколого-психологічні вектори дослідження якості життя

У "Програмі розвитку Організації Об'єднаних Націй" (ПРООН) зазначається, що будь-яка держава світу в процесі свого економічного розвитку повинна в першу чергу створювати сприятливі умови для того, щоб життя людей було довгим, здоровим і наповненим творчістю.

Основним показником, який офіційно використовується фахівцями ООН для зіставлення оцінки рівня і якості життя населення в різних країнах світу, є індекс людського розвитку (ІЛР). Він являє собою інтегральну оцінку трьох складових, що характеризують довголіття, рівень освіти і доходів

населення, проте не містить ряд важливих компонент, які могли б виявити внутрішні фактори, які впливають на них у тій або іншій країні світу.

По великому рахунку відчуття людиною щастя не залежить ні від яких зовнішніх умов. Бідна людина стає щасливою, коли закохується, чи якщо найвищими цінностями вважає можливість жити в цьому барвистому світі, радіти сонцю, небу, зелені. А втім, для цього вже потрібно мати свою життєву філософію (як, наприклад, Діоген). До того ж, почуття щастя не буває довгим, зазвичай це хвилини, години, дні на тлі років буденного життя, де на перший план виходить задоволення потреб. Зміст потреб дуже різниться в залежності від сформованого погляду на життя, проте за основу тут можна взяти старий софізм про життя та їжу. Той, хто їсть, щоб жити – сповна людина; той, хто живе, щоб їсти, все ще людина; той, хто просто їсть і живе потрапляє в розряд тварин. Тільки осмислена діяльність, що має мету і план дій, робить людину людиною; а відтак і однією з найважливіших складових якості життя є задоволеність від процесу і результатів своєї діяльності.

За останні пів століття життя людства кардинально змінилося. Інтенсивне виробництво призвело до посилення парникового ефекту на планеті, ґрунти хімічно та радіаційно забруднені, еколічно чисті продукти стали скоріше вийнятком, ніж правилом. Пропозиція вироблених товарів перевищила попит. Тому виробники знаходять все нові й нові способи спонукати покупців до ще більш інтенсивного споживання. Все це призводить до вичерпування земних ресурсів. За різними прогнозами ресурсів планети вистачить на 50 - 200 років, і цивілізація інтенсивного споживання приречена на загибель. Серед економістів також існує думка (ліві економісти, Р.Едвардс), що традиційні теорії суспільного добробуту є негуманними, оскільки, орієнтуючи на необмежене споживання, руйнують моральні цінності, ігнорують гармонійний розвиток особистості. В той же час, єдино можливим суспільством, що забезпечить сталий розвиток і процвітання багатьом поколінням, повинно стати суспільство якості життя, при якому підвищення темпів економічного росту розглядаються, як інвестиції у людський капітал, ліквідацію бідності, вирішення екологічних проблем, надання громадянам рівних можливостей, політичних та громадянських прав.

Нагальною стає необхідність нового мислення, усвідомлення глобальної загрози людству, позиціонування себе як частини планетарного соціуму, який може вижити тільки при обмеженні гонки споживатства.

Таким чином, в дослідженні і формуванні якості життя існує три вектори. Перший – це заходи і організація діяльності, направленої на забезпечення базових потреб: зараз, на етапі глобального усупільнення виробництва значною мірою визначається рівнем розвитку економіки регіону. Проте, суб’єктивна оцінка забезпеченості для економічно розвинутих країн і країн третього світу, для міського і сільського населення, для різних шарів населення однієї країни, для членів різних родин з

унікальними для кожної традиції є настільки різною, що спектр коштів і засобів, необхідних для задоволення потреб, є надзвичайно широким.

Другий – це наявність умов для самореалізації особистості. До них ми відносимо забезпечення населення прийнятною екологією, медичним обслуговуванням, відповідною освітою, наявністю робочих місць, формуванням сприятливого психологічного клімату в державі і на всіх рівнях соціальних утворень. Цей вектор забезпечується як рівнем розвитку економіки, так і рівнем залучення нових наукових та технологічних розробок, політикою, орієнтованою на розвиток та самореалізацію кожного окремого громадянина.

Третій вектор – це заходи, направлені на збереження самої цивілізації, збереження планетарної екосистеми і її захист від людини, її надмірної діяльності по забезпеченню надмірного споживання і накопичення. Можуть бути реалізованими завдяки масовому просвітництву, формуванню екологоорієнтованої свідомості, зміні мислення кожної людської істоти таким чином, що найпершими, найважливішими, пріоритетними цінностями і загалом найважливішою метою і умовою діяльності стануть збереження і відновлення земної екосистеми, і, відповідно, кожної її складової частини.

Проблема реалізації завдань третього вектора є найскладнішою. Знання людства про стан ресурсів і екосистеми Землі в основному, а часто і повністю, залежать від інформування населення через засоби масової інформації. В той же час мас-медіа здебільшого контролюються великими компаніями, пропагують вигідні для бізнесу стандарти життя і, значною мірою, фільтрують та дозують відомості про реальні загрози для екології того чи іншого проекту, інтенсивного використання земних ресурсів тощо. Незважаючи на складність поставленої задачі зміни мислення, вона є найнагальнішою: при загибелі екосистеми не буде сенсу розмірковувати над якістю життя.

3. Емпіричні дослідження середовищних детермінант якості життя

3.1. Формування інфраструктури молодіжного середовища як чинник якості життя громади.

Зміни в суспільному житті, що відбулися за останні роки, охопили всі сфери життєдіяльності держави і принесли як нові можливості, так і проблеми, що стали причиною певного напруження серед різних верств населення, у тому числі серед молоді, яка займає особливе місце у структурі суспільства.

Становище молоді залишається складним у багатьох відношеннях. Постійне скорочення питомої ваги молоді у складі населення, високий рівень захворюваності, насамперед на небезпечні хвороби, проблеми зайнятості і працевлаштування, відсутність підтримки молодих сімей, невирішеність житлових питань, нерівнозначність доступу до навчання та медичного обслуговування, зростання злочинності та інших негативних факторів –

знижують якість життя молоді. Ці проблеми ще більш загострюються, коли мова йде про молодь, що живе у громадах невеликих міст та сіл. Зміна якості життя молодих людей у цих громадах може бути досягнута в тому числі залучення молоді до процесу прийняття рішень, формування соціальної відповідальності та активності молодих людей, підвищення їх конкурентоспроможності на ринку праці та створення відповідної інфраструктури, яка б сприяла розв'язанню проблем молоді у громадах

Якість життя є інтегральною характеристикою фізичного, психологічного, емоційного і соціального функціонування людини. ООН запропоновано комбінований показник — індекс якості життя, який характеризується рівнем освіти, медичного обслуговування, тривалістю життя, рівнем зайнятості населення, його платоспроможністю, доступом людей до прийняття рішень та політичного життя

Було проаналізовано діяльність та вплив молодіжної інфраструктури, а саме, спеціальних інституцій - молодіжних центрів, що працюють у невеликих громадах сіл та малих міст, на якість життя молоді та громади в цілому.

Робота проводилась у населених пунктах, невеликих містах та селах, де працюють молодіжні центри Дніпропетровської, Черкаської, Чернігівської, з Харківської, Миколаївської та Київської областей. В опитуванні прийняло участь 358 осіб – представників молоді, користувачів молодіжних центрів та громад, де вони розміщені.

Створення молодіжних центрів мало на меті реалізацію запиту локальної спільноти на забезпечення свого майбутнього - побудову позитивних життєвих перспектив та захищеного старту молоді. Разом з тим, вирішуючи це завдання ці інституції, стали ініціатором та «реалізатором» соціальних ініціатив у громаді та каталізатором її розвитку.

Хоча більшість респондентів – представників громадськості підтримують спрямованість діяльності молодіжного центру на підтримку молоді в реалізації проектів місцевої громади, опитані не завжди співвідносять це із інтересом молоді до питань розвитку місцевої громади та можливістю молодіжного центру допомогти молоді у вирішенні подібних питань. Лише третина опитаних вважають, що це те питання, з яким молодь може часто звертатись до молодіжного центру, ще третина – вважають, що до певної міри працівники молодіжного центру можуть бути порадиниками і помічниками у питанні розвитку громади.

Іншими словами, в громаді існує певна група людей, які вважають, що головним призначенням молодіжного центру є підвищення компетентності і активності молоді щодо реалізації проектів місцевих громад та організації громадських організацій, хоча не завжди є впевненість, що працівники молодіжного центру достатньо компетентні для проведення подібної роботи.

У великому місті, де молодь не відчуває дефіциту місць для проведення вільного часу (як це відбувається в маленьких містах і селах), і де вона краще обізнана з можливостями подібних центрів, молодь схильна сприймати

молодіжний центр як інституцію, головним призначенням якої є «активізація та навчання молоді для створення громадських організацій та об'єднань» та «підтримка молоді в реалізації проектів місцевої громади» Окрім названих варіантів, жителі обласного центру в якості головного призначення молодіжного центру часто називали просвітницько-профілактичну роботу, а найменш вірогідним варіантом для респондентів стала профорієнтаційна робота центру.

Незаповненістю соціальної інфраструктури села та її недостатністю в малих містах і містечках можна пояснити і той факт, що «розширення напрямків роботи молодіжного центру» виходить на перше місце в оцінці роботи молодіжного центру молоддю села та на третє – молоддю містечок. Тоді як у більш благополучному в плані розвитку соціальної інфраструктури обласному центрі молодь менше переймається тим, наскільки різноманітними будуть запропоновані центром напрямки діяльності, оскільки і без молодіжного центру молодь має певний вибір у організації свого дозвілля та доступі до інформаційних і консультативних послуг.

Збільшення кількості молоді, яка відвідує молодіжний центр, служить інтегральним показником ефективності роботи молодіжного центру. Адже молодь буде приходити до тільки тоді, коли він задовольнятиме як її першочергові потреби, так і ті, котрі розвиватимуться і усвідомлюватимуться в ході занять в центрі. Більшість опитаних в усіх групах вважатиме роботу молодіжного центру ефективною також за умови зростання громадської активності молоді, що свідчитиме про краще усвідомлення її відповідальності за власне життя, за ситуацію в громаді, своєму поселенні.

Таким чином проблеми якості життя молоді притаманні конкретним громадам знайшли відображення тому запиті, що його формулює молодь відносно завдань та напрямків діяльності молодіжних центрів. Проблеми неорганізованості молодіжної громади, відсутності підтримки молодіжних ініціатив місцевою владою, недовільного володіння певними навичками соціальної та громадської активності також сприяють формуванню у молоді думки про потребу спеціалізованих молодіжних інституцій. Молодь, по-перше, бачить необхідність розвитку молодіжної інфраструктури, а, по-друге, розглядає молодіжні центри як серйозний ресурс соціального та індивідуального розвитку і, таким чином покращення якості життя молодих людей у громаді.

Молодіжний центр допомагає перевести питання особистісної та професійної самореалізації із проблемного на задачно-процесуальний рівень, тобто, за правильного підходу, сприяє перетворенню проблеми в задачу зі структурованими етапами її реалізації. Молодь, яка отримує в молодіжному центрі та інших організаціях досвід соціального життя, позбавляється синдрому «навченої беспорядності», її локус контролю зміщується в бік інтернальності. Вона бере на себе більше відповідальності за особисте життя і стан справ у громаді, своєму населеному пункті, що сприяє підвищенню рівня суб'єктивної оцінки якості життя.

На момент створення молодіжні центри як інституції мали на меті реалізацію запиту місцевої громади на забезпечення свого майбутнього - побудову позитивних життєвих перспектив та захищеного старту молоді. Разом з тим вирішуючи це завдання молодіжні центри стали каталізатором та «реалізатором» соціальних ініціатив у громаді.

Молодіжні центри перетворюються на вагому частину місцевої соціальної інфраструктури, що представляє інтереси молоді. Вони фактично є як ресурсом розвитку молоді так і ресурсом соціально-економічного розвитку громади в цілому, її якості життя, а також каталізатором розвитку громадянського суспільства.

3.2. Оцінка якості життя у столиці в контексті інформаційного середовища

Інформаційне середовище є реальністю, в котру занурені люди, що перебувають у постійному контакті з різними засобами інформування(Шарков Ф.І.) Зміст та якість інформаційного середовища визначаються не стільки інформацією, яка там циркулює скільки її часткою, яку молодіжна аудиторія спожила, тобто взяла до уваги.(згідно релятивістської концепції інформаційного простору М.М.Слюсаревського).

Інформаційний простір життя сучасної молоді, характеризується високою динамікою, набуває змін як позитивного, так і негативного характеру. Підвищення рівня життя молодої людини, особливо мешканців мегаполісу Києва (життєвий комфорт, розвиток індустрії розваг та дозвілля, система швидкого харчування, міський транспорт, салони краси, мережі магазинів, дискотеки та вечірки) парадоксальним чином поєднується зі зниженням власне якості життя підлітків та молоді, що визначається моральним та духовним здоров'ям, психологічним комфортом, суб'єктивним задоволенням умовами свого буття у вузькому сімейному, ширшому – груповому, та широкому соціальному просторі. Маркерами в цьому плані виступають життєвий оптимізм та загальне психоемоційне благополуччя. Критеріями останнього є гармонійне гуманне ставлення до предметного світу, до світу природи, світу людей, до самого себе.

Саме наростання проявів психологічних негараздів, що виявляються у проявах апатії та агресії, тривоги та песимізму дедалі більше привертає увагу науковців та практиків, що активно сигналізують про необхідність реагування на таку ситуацію на рівні суспільному та державному та внесення кардинальних змін у парадигму не декларованих, а реально діючих взаємовідносин світу дорослих та світу молоді.

Молодь адсорбує культуру вбираючи її без спеціальних зусиль і доволі природно засвоюючи величезні об'єми культурної спадщини суспільства: знань, умінь, що представлені в їх життєвому просторі. Головним завданням дорослих залишається організувати середовище таким чином, щоб процес входження молодших членів суспільства у культуру свого соціуму опанування цінностями і звичаями, практиками

(«інкультурація за К.Хорні, М.Мід) відбувався доцільними, правильними і прийнятними в контексті даної культури засобами. Послуговуючись термінологією Л.С.Виготського можна сформулювати цю думку таким чином: старше покоління в особі суспільного дорослого має створити таке середовище, або зону найближчого розвитку, в межах котрої найліпшим чином розвиватиметься кожна грань особистісного потенціалу молодої людини, що зможе досягти самореалізації на більш пізніх етапах розвитку.

Інформаційне середовище визначається як деструктивне, не розвивальне через 1 надмірність агресії ,насильства, 2- високу маніпулятивну спроможність, тобто потужний тиск на думки, почуття та поведінку, як активних споживачів, так і всіх хто якимось чином включений до соціальної мережі контакти, 3- нестабільність, невизначеність, ненадійність, страх майбутнього.

Потенціал захисту від деструктивного впливу інформаційного середовища коріниться у стійкості особистості молодої людини, якої надає їй опанування культурним надбанням людства і власного народу. Такий механізм привласнення культурних надбань задає і надає можливість реалізації свого призначення Людини в світі. Якщо Київ розростається за рахунок торгівельно розважальних комплексів, де серед реклами, шуму і нездорового харчування заохочують проводити своє дозвілля молодь, то в цей час бібліотеки в столичних містах Європи та США перетворились у потужні культурні центри та осередки активного сімейного дозвілля, наповненого різноманітним змістом, орієнтованим на різні вікові категорії, освітній та загальнокультурний рівень, етнічну, конфесійну приналежність, смаки, преференції тощо. Адже держава, що дбає про своє майбутнє саме у такий спосіб виявляє свою зацікавленість в культурному становленні громадян, які обов'язково мають доступ (та заохочуються всіляко) до нової та раритетної літератури, світової періодики, наукової літератури, популярних освітніх журналів, дитячої літератури та програм вивчення різних предметів, доступу до потужної бази даних про різноманітні відкриття, події, відеотеки шедеврів світового кіно, мистецтва тощо. Великі столичні бібліотеки працюють до пізнього вечора, забезпечуючи тим можливість використати свої потужності людей, що мають різноманітний графік навчання та роботи, ту, чи іншу специфіку побудови свого дозвілля. Оздоровлення середовища міста вбачаємо зокрема і в таких змінах.

Найбільшою проблемою на сьогодні є не те що сучасне інформаційне середовище характеризується агресивністю відносно молодої людини, а в тому що цієї агресії забагато і вона витісняє і фактично унеможливорює нормальний про соціальний дискурс. При цьому, на відміну від старших поколінь саме серед молоді та підлітків не є сформованою культура та навички протидії таким деструктивним впливам через морально-ціннісну дезінтеграцію, сповідування подвійної моралі як світоглядної норми.

Особливо небезпечним є вплив реклами , яка переповнює простір Києва. Реклама пива, зокрема, як і безліч місць продажу пива супроводжує

дітей та молодь через кожні 15-20 метрів, нав'язуючи думку про «нормальність», «допустимість», «престижність», «модність» вживання алкоголю.

Реклама, що є складовою інформаційного середовища столиці, чинить подвійний тиск на молоду людину : 1) на рівні фізіології через швидку зміну зображення, динаміку образів та звуків, аудіовізуальні ефекти - збуджується нервова система, виснажується, змінюються емоції, поведінка. 2) на рівні соціально психологічному – нав'язує штучні стереотипи цілі ідеали, що не корелюють з дійсністю.

Заборона реклами алкоголю та пива, як спиртного напою, тютюнових виробів, залучення відомих особистостей з різних галузей культури, науки, спорту, мистецтва до заохочення молоді до здорового способу життя та моральної поведінки, самовиховання опірності до шкідливих впливів інформаційного середовища, підтримка орієнтації на пошук сенсу життя як самопізнання та самовдосконалення – такими є кроки до санації життєвого середовища молоді і підвищення якості їх життя.

Подолання наслідків перебування у деструктивному інформаційному середовищі вбачаємо на шляху визнання існування проблеми як суспільної потреби реалізації стратегічного завдання – виховання, отже потреби заходах, спрямованих на самозбереження та самозахист – реальної рівноправної взаємодії, гуманізації стосунків дорослого співтовариства зі світом дітей та молоді, яким зберігати та розвивати державу, послуговуючись надбанням попередніх поколінь. Усвідомлення спільнотою дорослих себе як сукупних батьків – відповідальних, люблячих і небайдужих допоможе перетворити середовище столиці у більш здорове і гармонійне – в екологічному та психологічному вимірі.

Дискусійний клуб для старшокласників (гімназія №75 м. Києва) в рамках проекту «Намалой птаха» серед пріоритетів роботи виділив роботу з виховання опірності до впливу агресивного інформаційного середовища, протидію загрозам авторитету традиційним інститутам соціалізації, родині, зокрема, авторитету книги та живого спілкування тощо.

3.3. Ставлення особистості до свого фізичного розвитку та здоров'я як чинник оцінки нею якості життя

Розробляючи провідну ідею науково-дослідної теми про наявність в оцінці якості життя суб'єктивних показників ставлення людей до тих чи інших чинників життєдіяльності, ми провели дослідження залежності оцінки якості життя від ставлення особистості до свого фізичного розвитку та здоров'я. Як відомо, рівень здоров'я та фізичного розвитку людини є провідним показником якості життя. Таким чином, мета нашого емпіричного дослідження, полягала у встановленні впливу ставлення особистості зрілого віку до свого фізичного розвитку та здоров'я на оцінку нею якості свого життя.

Поняття фізичного розвитку людини визначено у медико-фізіологічних дослідженнях і включає у себе характеристики змін морфологічних та функціональних властивостей тіла. В психологічних дослідженнях наголошується на існуванні проблеми відображення тіла та здоров'я людини в контексті її соціального існування. Воно визначає систему смислів, пов'язану з фізичним розвитком. У вітчизняній психології проблема мотивації активності особистості щодо свого фізичного розвитку конкретизується як ідея ставлення до свого тіла та здоров'я в контексті життя та діяльності. Підкреслюється, що людина прикладає зусилля до розвитку своїх тілесних можливостей заради досягнення певних життєвих цілей, виокремлюються вищі, суб'єктні мотиви фізичного розвитку в процесі реалізації життєвого шляху.

Виходячи з цього положення, була сформульована гіпотеза дослідження: в умовах, коли турбота про фізичний розвиток є запорукою реалізації суто людських смислів у життєдіяльності, така турбота стає чинником високої оцінки якості свого життя. Якщо ж високий рівень фізичного розвитку пов'язаний із досягненням прагматичних вузько особистісних цілей, то гармонійне тіло та гарне здоров'я не спричинюють високу оцінку якості життя.

Розробляючи програму емпіричного дослідження, ми виділили два питання: по-перше, встановити особливості ставлення до фізичного розвитку в процесі реалізації буденних обставин життя (професійної діяльності, дозвілля), по-друге, встановити особливості такого ставлення в умовах подій, які кардинально змінюють життєвий шлях. Відповідно була сформована вибірка, яка складалася із двох груп досліджуваних. У першу увійшли представники робітничих спеціальностей, які займаються фізичною працею, успішність якої залежить значною мірою від рівня фізичного розвитку. Виходячи з цього, різні мотиви трудової активності можуть зумовлювати різне ставлення до свого фізичного розвитку. Другу групу склали особи, які змушені були змінити звичний плин життя під впливом фізичної травми і отримання інвалідності. Тут постає питання - чи виступає в різний спосіб мотивована активність щодо зміни життя в цілому чинником фізичного розвитку і за якого змісту такої активності вище оцінюється якість життя. В цілому у дослідженні приймали участь 115 чоловіків: 82 чоловіки без ушкодження тіла та 63 чоловіки з ампутованою кінцівкою віком від 30 до 50 років.

Методики дослідження розподілені на три блоки. Перший спрямований на вивчення мотиваційних детермінант життєвого шляху, які проявляються у провідних сферах соціальної життєдіяльності - праці та дозвіллі. До нього увійшли анкетні опитувальники „Мотиви трудової діяльності та самооцінка її продуктивності” А.А.Киссель та „Мотиви дозвілля” В.В.Водзинської. За допомогою бесіди та аналізу документів вивчалися форми та види соціальної активності досліджуваних, в тому числі інвалідів. Для останньої групи це особливо важлива інформація. Якщо

особистість по при трагічні зміни у житті продовжує працювати, має змістовне дозвілля, то мова може йти про наявність активної позиції щодо свого життя. До другого блоку увійшли методики для оцінки ступеню та мотивів активності щодо свого фізичного розвитку та здоров'я. За допомогою навпіл структурованого інтерв'ю «Моя фізична активність» була отримана інформація про фізичні навантаження у праці та на дозвіллі, рівень їх усвідомленості у зв'язку з завданнями фізичного розвитку та збереження здоров'я, про фізичні вправи на дозвіллі та їх мотиви, про пасивний відпочинок. Як допоміжна була використана анкета „Зміст дозвілля” В.В.Водзинської. До третього блоку увійшли методики оцінки якості життя. Були використані: шкала тесту СЖО Д.А.Леоньєва «Процес життя», яка тлумачиться автором як інформативна для оцінки задоволеності життям, анкетні опитувальники «Задоволеність професією та роботою» А.А.Киссель, додатково була розроблена одномірна шкала «Задоволеність здоров'ям».

За першим блоком методик для працюючих осіб з обох груп обраховувався загальний показник мотивації трудової діяльності і середні показники чотирьох груп її мотивів (мотиви безпеки, визнання, приналежності, самоактуалізації). Для непрацюючих осіб обраховувався загальний показник мотивації дозвілля і середні показники чотирьох груп мотивів дозвілля (мотиви безпеки, визнання, приналежності, самоактуалізації). В результаті було виділено 2 групи осіб із збереженим тілом: 43 особи з активно-перетворювальною позицією щодо життя (АП) та 39 осіб з пасивно-приспосувальною позицією щодо життя (ПП). Також було виділено 2 групи інвалідів: 30 осіб з активно-перетворювальною позицією щодо життя (АПІ) та 33 особи з пасивно-приспосувальною позицією щодо життя (ППІ).

У кожній з чотирьох груп обраховувалися відсотки від загальної кількості відповідей за питаннями-індикаторами інтерв'ю «Моя фізична активність», також здійснювався їх якісний аналіз. Виявлено, що лише в осіб групи АПІ фізичний розвиток та здоров'я розглядаються як необхідні для відчуття себе повноцінною, реалізованою особистістю (66,6%), присутні фізичні вправи з метою підвищення працездатності, фізичної витривалості, здоров'я. Ці особи свідомо не уникають великих фізичних навантажень у праці (60%), доповнюючи їх вплив на фізичний розвиток активним дозвіллям (82,6%). Особи групи АП не розглядають фізичний розвиток як необхідний для відчуття себе повноцінною, реалізованою особистістю (62,9%), відсутні дії щодо тіла з метою підвищення його витривалості, працездатності, здоров'я. Хоча вони не уникають інтенсивної фізичної праці, але не прагнуть розвинути в ній своє тіло (70,3%), надаючи перевагу пасивному дозвіллю (94,1%). Особи групи ППІ розглядають фізичний розвиток як необхідний для задоволення адаптивних потреб у безпеці та приналежності (64%). Вони здійснюють фізичні вправи не з метою підвищення працездатності, а з естетичних міркувань і для підтримання здоров'я, Вони уникають значних фізичних напружень у праці як шкідливих для здоров'я (60%), надаючи при

цьому перевагу активному дозвіллю (66,6%). В осіб групи **ПШ** дії щодо тіла з метою фізичного розвитку відсутні. Вони уникають фізичних навантажень як у праці (75,7%), так і на дозвіллі (85,2%), розглядаючи як засіб збереження здоров'я використання ліків і медико-профілактичні заходи (69,6%). Таким чином виявлено, що вплив життєвої позиції на ставлення до фізичного розвитку опосередкований наявністю фізичного дефекту. Лише в групі **АШ** активність та мотивація фізичного розвитку пов'язані із життєтворчістю, прагненням до суб'єктного само здійснення.

Вивчення показників задоволеності життям у виділених групах (за непараметричним критерієм Краскала-Уолеса) показало значимі відмінності між інвалідами групи **ПШ** та іншими групами досліджуваних ($p \leq 0,001$). Між іншими групами статистично значущої різниці у задоволеності життям не виявилось. Таким чином інваліди групи **АШ** оцінюють свою якість життя за цим показником не нижче, ніж чоловіки із збереженим тілом. Слід зазначити, що показник задоволеності життям в групі **АШ** вищий, ніж в групі **ПШ**.

Вивчення показників задоволеності фізичним здоров'ям життям у виділених групах (за критерієм Краскала-Уолеса) показало, що показники групи **ПШ** значимо відрізняються від інших груп. Досліджувані групи **ПШ** вкрай незадоволені своїм фізичним здоров'ям. Показово, що інваліди з активною життєвою позицією задоволені своїм фізичним здоров'ям не менше, ніж особи без ушкодження тіла.

Значущі відмінності виявилися у задоволеності роботою в групах осіб із збереженим тілом. В осіб групи **ПШ** спостерігається низький рівень задоволеності своєю роботою у порівнянні з особами групи **АШ** ($p \leq 0,001$) та нижча оцінка продуктивності своєї трудової діяльності ($p \leq 0,05$). Добре відомо, що висока оцінка своєї соціально-корисної праці та задоволеність нею виступають найважливішим аспектом задоволеності життям та оцінки його якості у зрілому віці. Тому можна вважати, що оцінка якості свого життя особами із активною життєвою позицією попри те, що вони пасивні щодо свого фізичного здоров'я та розвитку вища, ніж в осіб з пасивно пристосувальною позицією.

На жаль нам не вдалося здійснити порівняння задоволеності трудовою діяльністю в групах інвалідів, оскільки значна кількість представників групи **АШ** відійшла від професійної праці. Однак наведені вище дані про оцінку ними своєї якості життя (за показниками задоволеності життям та здоров'ям) свідчать про те, що така оцінка не є нижчою, ніж в осіб із збереженим тілом і навіть дещо випереджає показники групи **ПШ**.

Таким чином висунута гіпотеза підтвердилась частково. В осіб зрілого віку із збереженим тілом оцінка якості життя не є прямо пов'язаною із ставленням до фізичного розвитку. Тут серед чинників задоволеності життям на перший план виступає задоволеність працею. Задоволеність здоров'ям та активність щодо фізичного розвитку впливають на оцінку якості життя менш суттєво. Характерно, що турбота про власний фізичний розвиток за умов пасивної життєвої позиції не сприяє високій оцінці особистістю якості свого

життя. В осіб зрілого віку з ампутованою кінцівкою ставлення до фізичного розвитку та здоров'я безпосередньо визначає оцінку якості життя, оскільки воно входить до базових мотиваційних детермінант життєдіяльності, усвідомлюється як запорука соціально активного життя.

Отримані результати демонструють необхідність формування активного ставлення до свого здоров'я та фізичного розвитку у різних контингентів дорослих людей. У людей із ускладненнями стану здоров'я, соматичними порушеннями формування такого ставлення може сприяти більш високій оцінці якості життя. Просвітницько-профілактичні заходи за участю медиків, психологів, педагогів, соціальних працівників мають велике значення для таких людей. Формування активного ставлення до фізичного розвитку та здоров'я у людей зрілого віку без тілесних вад необхідно у зв'язку з недооцінкою ними значення важливості активності для повноцінного життя в майбутньому. Така недооцінка, в кінцевому підсумку, призводить до вичерпання фізичних ресурсів, до появи ранніх захворювань і зниження якості життя.

3.4. Екологічні орієнтири освітнього простору майбутніх психологів в контексті дослідження якості життя

На основі теоретико-методологічного обґрунтування проблеми формування екологічних компонентів у структурі професійних компетенцій майбутніх психологів розроблена система діагностики компонентів екологічного способу життя. У формуванні діагностичних методів враховувався той факт, що у майбутніх психологів не тільки повинен бути сформований екологічно-орієнтований підхід до життєвого середовища, але вони мають формувати цей підхід у суспільстві в цілому.

За допомогою розроблених методів проведено експериментальне дослідження серед студентів КНУ імені Тараса Шевченка та студентів МАУП.

До основних екологічних компонентів професійних компетенцій майбутніх психологів належить володіння принципами екологічної психології. Базовими принципами екологічної психології ми вважаємо: принципи позитивності, конструктивності та екологічності.

Проблеми, які має вирішувати екологічна психологія, стосуються не тільки взаємодії людини із природним середовищем, але й проблем екології архітектури та ландшафту; екології життєвого простору людини, екології соціальної взаємодії тощо. Оскільки дані проблеми стосуються безпосередньо якості життя людини, а у глобальному плані – життя на планеті, то екологічна психологія – це, перш за все практична, а не теоретична наука, а тому вона має базуватися на принципах, що мають виводити її на широке практичне застосування.

Говорячи про такі принципи екологічної психології як принципи позитивності та конструктивності, ми, перш за все, маємо зазначити, що останнім часом засоби масової інформації рясніють страхітливими

повідомленнями про загрозу глобальної екологічної катастрофи. Звичайну людину, швидше за все, її охопить страх, відчай та безсилля, оскільки їй буде важко побачити, як саме особисто вона зможе контролювати та керувати подібною ситуацією. Тобто, інформація про екологічні катастрофи, що насуваються на людство має, перш за все, надаватися цільовим категоріям: представникам тих категорій суспільства, які є компетентними у вирішенні глобальних екологічних проблем: вченим (перш за все, вченим-екологам), інженерам, представникам влади, політикам.

Для інших категорій населення потрібно надавати таку інформацію, яка б спонукала до дії та вселяла у них віру у власні сили. Саме у цьому полягають запропоновані нами принципи конструктивності та позитивності, які ми розглядаємо разом, оскільки вони дуже тісно пов'язані між собою, адже принцип позитивності у екологічній психології полягає в тому, що наголошує: одна окрема особистість здатна змінити світ на краще, а принцип конструктивності означає те, що потрібно вивчати не тільки стан екології, який невпинно погіршується, але й опрацьовувати шляхи його поліпшення, окремі з яких під силу пройти навіть одній людині.

Таким чином, застосовуючи навчальні методи, які базуються на принципах позитивності і конструктивності, ми формуємо у учнів та студентів екологічну свідомість, яка спрямована на збереження і розвиток довкілля, тобто, еколого-орієнтовану свідомість.

Із принципами позитивності та конструктивності тісно пов'язаний принцип екологічності, який полягає у тому, що екологічна діяльність особистості має бути такою, щоб, завдяки розвитку елементів довкілля, створювати середовище власного розвитку. Принцип екологічності відображає змістовний характер взаємодії у системі "індивід – середовище". Сугубо екологічною буде така взаємодія у системі "індивід-середовище", що створює так звані "двосторонні домовленості" з метою розвитку усіх значущих (системоутворюючих) компонентів системи. Наприклад, якщо характеристики середовища призводять до поліпшення умов розвитку людини, то це, безумовно, екологічно позитивний зв'язок. Але цей зв'язок стає дійсно екологічним, якщо і сама людина своїми діями поліпшує умови функціонування та розвитку компонентів середовища. Отже, виходячи з вищесказаного, можна зазначити: найбільш високий рівень екологічності буде мати така діяльність людини, яка, завдяки розвитку елементів довкілля, створює середовище власного розвитку. У цьому випадку ми матимемо стабільну екосистему, що здатна до саморозвитку.

Цей принцип також потрібно не тільки засвоїти студентам, що вивчають курс екологічної психології з метою трансляції його у подальшій професійній діяльності, а й - використовувати у взаємодії із середовищем власного розвитку.

Із принципу екологічності випливають два наслідки. Перший полягає у тому, що через знищення елементів довкілля, людина знищує як середовище власного розвитку, так і саму себе; Отже, принцип екологічності демонструє

також і інший бік взаємодії у системі “індивід – середовище”, а саме – негативний вплив людини на довкілля провокує негативну, ворожа “відповідь” довкілля людині.

Другий наслідок наголошує на тому, що під час взаємодії із довкіллям, індивід має враховувати не тільки і не стільки індивідуально вигідні стратегії поведінки, які можуть принести вигоду окремій людині чи групі людей “тут і тепер”. Потрібно ретельно розробляти стратегію поведінки у довкіллі задля того, щоб у подальшому індивідуально вигідні стратегії не обернулися поразкою як для суспільства у цілому, так і для окремих його членів. Найбільш яскравою ілюстрацією цього наслідку є соціальні дилеми, у яких продемонстровано, як індивідуально вигідні стратегії поведінки можуть призвести спочатку до колективного програшу, а потім – і до індивідуального.

Із студентами обговорюється питання того, як можна схилити людей до співробітництва заради їх взаємної вигоди у ситуаціях, які по суті є соціальними пастками. Можна звести до мінімуму пастки соціоекологічних дилем наступним чином: запровадити закони і правила, що регулюють екологічну поведінку; зменшити розміри відповідальних груп; сформувати почуття власності, коли особистість вважатиме своїм не тільки помешкання, але й вулицю, місто, де вона живе, та у цілому планету Земля; налагодити систему комунікації, коли можна домовлятися як на рівні держав, так і на особистому рівні – у громадах та малих групах; сформувати “ми-почуття”, коли об’єднуючись у різні організації, маючи спільну мету та приклад своїх однопідприємців, люди у групі досягають більшого, ніж тоді, коли б діяли поодиножко; включити матеріальне заохочення; апелювати до альтруїстичних норм як суспільства у цілому, так і окремої особистості; знайти методи, що допомагають окремій особистості зрозуміти власну відповідальність за стан довкілля та усвідомити те, що вона особисто може внести зміни у середовище власного існування; запровадити систему екологічного навчання та виховання у освітній процес.

Безумовно, що вирішувати ці завдання потрібно на різних рівнях: на особистому; на рівні окремої сім’ї; на рівні малих груп; на рівні громади; держави та міждержавних утворень. Об’єднуючим фактором тут має стати загальна екологічна освіта, яка буде приділяти увагу не тільки навчанню, але й вихованню.

На завершення теми екологічних соціальних дилем, безумовно, потрібно розглянути інші пропозиції студентів щодо способів вирішення цих дилем, щодо подолання протиріч між індивідуальним та суспільним, а також сформулювати правила, за якими мають вирішуватися соціо-екологічні дилеми. При цьому варто наголосити, що ігнорування вирішення складних екологічних проблем, які існують у рамках соціальних дилем – це шлях до катастрофи, тобто, - шлях самогубця, адже, як показують приклади із реального життя, коли людина завдає шкоди довкіллю, людина шкодить собі. Перед екопсихологами постає проблема: як допомогти поєднати

благополуччя індивідів, включаючи їх право слідувати власним інтересам, і благополуччя суспільства у цілому.

Виходячи із вищесказаного, ми маємо зазначити, що принцип екологічності, а також принципи позитивності і конструктивності є стратегічними у теорії і практиці екологічної психології. Тобто, кожен із них має сприяти вирішенню головного завдання екологічної психології – формуванню еколого-орієнтованої свідомості, яку ми розглядаємо як високорозвинену екологічну свідомість, що виражається в усвідомленні екологічних проблем, як таких, що впливають на якість та спосіб життя особистості, і, тому, мають особистісний смисл; прийнятті відповідальності за їх вирішення та орієнтації на охорону і розвиток життєвого середовища.

У процесі викладання екологічних дисциплін важливо сформуванню розуміння про те, що людство не може, руйнуючи середовище власного існування та прагнучи отримати від цього наживу, розраховувати на те, що його життя буде мати високу якість. Підсумовуючи вище сказане, варто наголосити, що головним завданням, що впливає описаних нами принципів, є донесення до свідомості студентів наступного ствердження: “Екологічність – це не прагнення до наживи, це – прагнення до високої якості життя”.

4. Емпіричне дослідження суб’єктивної оцінки якості життя

4.1. «Бажане» як структурний компонент оцінки якості життя студентів.

Психологічне дослідження якості життя людини орієнтується, насамперед, на суб’єктивну задоволеність особистості умовами та змістовним наповненням буття. Проте, суб’єктивна задоволеність є похідною багатьох факторів – від реального забезпечення базових потреб до бажання досягти стандартів надспоживання, від традицій даної спільноти до сформованих особистісних цінностей. Ми вибрали за основу необхідність забезпечення базових потреб особистості як базис для розгортання особистісного творчого потенціалу і створення і наявність таких умов.

Потреби суспільства і кожного окремого індивіда різняться за багатьма напрямками, цінностями та преференціями. Ціллю було визначити, які складові способу життя сучасних студентів є найбільш бажаними в повсякденному бутті. Методом була вибрана методика незакінчених речень. Було запропоновано 20 разів доповнити речення “Я хочу...”, і, після виконання завдання, проставити ранги висловлювань за ступенем їх значущості для опитуваного.

Методика, що використовувалась, виявилась інформативною і для інтегральної оцінки групи і для визначення психологічного стану і якості життя окремих студентів. Так, показовим і таким, що характеризує якість буття студента є список бажань, що направлені на виконання їх зовнішніми умовами і факторами: зменшення цін на продукти, зменшення оплати за проїзд, зменшення пробок, далі нормальну зарплату і, на завершення, трохи набрати вагу. Звичайно, якість життя студента низька – ледве задоволені базові потреби, про розгортання потенціалу мова не йде, актуальними є

питання підтримки прийняттого рівня існування.

Для виявлення і аналізу бажаних складових життя групи студентів єдиною можливою стала уніфікація одержаних доповнень – структурування масиву висловлювань у відповідності з різними сторонами і напрямками змісту. Звичайно, при переході до характеристики групи були загублені деякі нюанси. Так бажання “бути здоровою” і “не хворіти” не зовсім одне й те саме. Бажання просто “мати машину”, або “купити машину”, або бажати не просто машину, а Бентлі свідчать про різні підходи до досягнення мети і орієнтацію на різні рівні споживання.

Категоризація доповнень незакінченого речення “Я хочу...” пройшла декілька етапів укрупнення і вдалося скласти інтегральну характеристику бажаних складових в структурі якості буття студентів.

Викладена проєктивна методика була використана також для вивчення сприйняття екологічних та соціотехнічних ризиків в системі суб’єктивної оцінки якості життя. При дослідженні сприйняття студентами екологічної ситуації і ситуації з тероризмом в Україні і світі нами була застосована методика побудови часткових семантичних просторів. Психосемантичні методи переводять інформацію з когнітивного рівня на афективний рівень, де ця інформація закодована не мовними формами, а різноманітними відчуттями. З чотирьох запропонованих ситуацій найбільше турбує студентів екологічна ситуація в Україні; ситуація з тероризмом в Україні хоча і оцінюється як «хаотична і страшна», сприймається як «така, що переривається, пасивна і слаба». Світовий тероризм – навпроти, оцінюється як «страшний, грубий, сильний», проте за тривожністю займає друге місце після екологічної ситуації в Україні.

Проте дослідження ставлення обстежуваних до конкретної події, явища чи стану не виявляє їх дійсної актуальності. Тому для визначення актуальності екологічних та соціотехнічних загроз в свідомості студентів, а також частки цих небезпек в загальному спектрі побоювань була застосована методика незакінчених речень.

Завданням аналізу доповнень речення «Я побоююсь (боюсь)...» було виявити структуру негативних очікувань та побоювань, і, відповідно, з’ясувати актуальність екологічних та соціотехнічних загроз. Наступним етапом аналізу і класифікації висловлених страхів та побоювань було подальше узагальнення означених категорій. Для цього був застосований середовищний підхід. Сформовані за змістом висловлювань групи були розподілені по таких середовищах (за ступенем пріоритетності): **1.** Середовище особистісного самозбереження: побоювання каліцтва та хвороб, нападів хуліганів, нещасних випадків, втрати привабливості, старості, смерті – 28.0%. **2.** Міжособистісне середовище, що відображає переживання відсутності сімейного щастя, кохання, самотність, побоювання за дітей, відсутності емоційних зв’язків, душевні травми, побоювання впливу інших людей. В процентах кількість побоювань, що стосується цього середовища становить майже чверть всього масиву висловлювань – 24.4%. **3.** Природне

середовище: побоювання природних об'єктів, просторово-фізичних факторів, стихійних лих становлять 23.4%, причому дійсно загрозливі стихійні лиха займають всього 2.8%.**4.** Соціальне середовище: відображає побоювання студентів не реалізувати себе в соціумі і не мати пристойного матеріального забезпечення – 17.2%.**5.** Соціотехнічне середовище: страхи збройних конфліктів, техногенних аварій, побутових загроз сумарно складають 5,8%.**6.** Політичне середовище – 1.2%.

Аналогічним чином розподілені по середовищах категорії бажань студентів.

1. Середовище особистісного самозбереження –24.0%: задоволення фізіологічних потреб (18.7%) і турбота про здоров'я (5.3%).**2.** Міжособистісне середовище – 31.4%, що відображає потреби в спілкуванні, досягненні позитивних емоційних станів (22.7%) та бажанні мати сімейні цінності (8.7%).**3.** Природне середовище –2.7%: бажання гарної погоди.**4.** Соціальне середовище – 33.3%: підвищення освітнього і професійного рівня (14.7%), підвищення соціального статусу (7.3%), матеріальне забезпечення (11.3%).**5.** Соціотехнічне середовище в масиві бажань не відображене.**6.** Політичне середовище – 3.3%: зміна умов життя в суспільстві.**7.** Культурне середовище – 5.3%: забезпечення естетичних і духовних потреб.

Якщо, відповідно до нашого припущення, суб'єктивне відчуття комфортності життя і його якості відображається, з однієї сторони, бажаннями особистості, а з іншої обмежується страхами деяких впливів і побоюваннями певних подій, можна стверджувати, що основні бажані компоненти способу буття сучасних студентів знаходяться в соціальному середовищі та середовищі, міжособистісного спілкування, а основні загрози для комфортного буття вбачаються в середовищі особистісного самозбереження і, знову ж таки, в середовищі міжособистісних відносин.

Серед природних загроз, що займають третє місце серед побоювань, насправді тільки 2.8% побоювання стихійних лих, причому можна стверджувати, що соціотехнічні загрози сприймаються більш страшними, ніж природні (5.8% проти 2.8%). Загрозливі екологічні процеси, що відбуваються на планеті, не сприймаються як такі і не є для молоді актуальними.

4.2. Семантична структура бажань, цілей і можливостей в оцінці якості життя

На основі описаних вище теоретичних розробок і діагностичної методики ми провели емпіричне дослідження щодо суб'єктивної оцінки якості життя студентською молоддю. Досліджуваними були студенти деяких київських ВНЗ 1-го і 5-го кур-сів стаціонарної форми навчання, а, також, студенти заочної форми навчання 3-4 курсів економічних спеціальностей. Ми припустили, що саме в цих трьох групах повинні бути вагомими відмінності щодо структури поняття «якості життя» й його оцінки.

Оскільки отриманий матеріал може бути оброблений за кількома описаними вище напрямками, а обсяг статті є обмежений, тут ми

проаналізуємо результати лише за одним з них.

Аналізуючи отриманий тезаурус ми звернули увагу на те, що значна кількість названий у якості бажань, цілей чи можливостей об'єктів стосується Виділений Е. Фроммом категорій фундаментальних способів людського існування - «буття» і «володіння». (Я хочу мати гроші, квартиру, роботу, сім'ю й т.і. Я хочу бути бізнесменом, чоловіком, мамою й т.і.). Однак, за відсутності у деяких випадках чіткого критерію щодо поділу ми відносили до даних класів лише те, що явно вказувалося як маю або буду. Окрім цього, нами було виділено ще дві категорії, які пов'язані з діями і переживаннями. (Я можу водити авто, збудувати дім, заробити гроші й т.і. Я хочу кохати, щоб мої рідні були здорові й т.п.). Отже, перший напрям аналізу було здійснено саме за цими чотирма семантичними класами.

В результаті ми отримали наступне. У цілому, розподіл за семантичними класами такий. «Мати» -27%, «Бути» -20%, «Діяти» -48%, «Переживати» -5%.

Іншу ситуацію ми отримуємо, коли розглянемо розподіл даних класів за складовими компонентами діяльності.

Так, в бажаннях в цілому домінує «володіння» (52%). На другому місці йде бажання діяти (35%) й більш ніж в чотири рази меншим є бажання кимось бути (13%). У можливостях домінуюча більшість (74%) вибирає саме активність, тобто можу щось зробити. Тут досить близькими є показники класів «бути» і «переживати» (14 і 10 відсотків відповідно).

Досить показовим є значення показника можливості мати - лише 2 відсотки. Що ж до цілей, то в цілому це найбільш рівний показник. Й хоча тут також превалує клас «діяти» (40%), досить близьким до нього стає клас «бути» (34%).

Суттєво іншу картину ми отримали в показниках першокурсників. Бажання «діяти» тут є домінуючими порівняно з бажанням «мати» (46 проти 41 відсотків). Мета «мати» у першокурсників майже вдвічі більше ніж за вибіркою в цілому (38 проти 21 відсотків). В той же час усього в 4% оцінюється можливість кимось бути. Цікавим є факт майже відсутності переживань в цілому. Лише у 7% випадків можливостей.

Щодо специфіки випускників ВНЗ (див. рис. 3), то тут ми спостерігаємо найвищі серед усіх груп показники класу «бути» (31% у бажаннях, 35% у можливостях й 43% в цілях). Заочники в своїй основі є більш соціально зрілими. У них ми маємо такі особливості (див. рис.4). Найбільшого серед усіх груп значення сягають показники переживання як в можливостях (14%), так і в цілях (8%). Також, найбільшого значення сягає параметр діяти у цілях (62% проти 40% на 5-му курсі й 29% на першому). Звідси навіть можна висунути гіпотезу про особливості динаміки вікових змін у структурі цілі діяти. Теж саме можна говорити і про вікову тенденцію до збільшення щодо бажання «мати» (з 41% на першому курсі, через 45% на п'ятому курсі до 59 відсотків у соціально зрілих людей). З іншого боку, найменшим серед усіх є значення показника «мати» в цілях, й одночасно, максимальне значення

(59%) показника «мати» у бажаннях. Окремо, можна розглядати особливості вікової динаміки можливостей «бути». Так, якщо на першому курсі вони є мінімальними (4%), то на п'ятому курсі вони сягають максимуму (35%), що можна пояснити станом випускника-спеціаліста, перед яким вважається «відкриті усі шляхи». У більш зрілих людей даний показник знов знижується (до 10%), що можна пояснити їх більшою адекватністю щодо власних можливостей у відповідності з сучасними умовами буття, особливо в нашій країні.

Ми розглянули лише деякі окремі аспекти особливостей структури й оцінки якості життя сучасною молоддю. Однак, на основі вже отриманих результатів можна стверджувати про наявність вікової специфіки і тенденцій у розвитку уявлень про якість власного життя.

Висновки за завданнями.

1. Розроблена концептуальна модель дослідження еколого-психологічних чинників якості життя. Її центральною ланкою є уявлення про вирішальну роль засадничих умов життєдіяльності в забезпеченні високої якості життя сучасної людини. Умови життєдіяльності розкриваються у функціонуванні системи середовищ, серед яких у сучасному суспільстві провідними є природне, соціальне, освітнє та інформаційне. Середовища життєдіяльності в сучасних умовах виступають головним чинником якості життя. Через відношення людей до них вони набувають характеристик еколого-психологічних чинників.

2. Визначений зміст категорії «якість життя». Ця категорія розкривається через якісні та кількісні характеристики наданих суспільством можливостей для реалізації потреб особи у саморозвитку, самоактуалізації та трансценденції у середовищах життєдіяльності. Такі можливості є наявними або являють собою віяло потенційних альтернатив, які реалізуючись завдяки вибору суб'єкта, спрямовують його особистий та соціальний розвиток. Систему критеріїв оцінки якості життя складають характеристики відношення до сфер (середовищ) життєдіяльності за ознаками привабливості (бажаності), реалістичності (можливості досягнення), задоволеності.

3. Побудована теоретична модель структури екопсихологічних чинників якості життя. В ній представлені вісім основних сфер (середовищ) життєдіяльності, які типологізуються за ознаками штучне/природне та предметність/ставлення до людей. Наповнення сфер життєдіяльності відношенням до їх змісту через параметри бажаності, можливості досягнення та задоволеності розкриває суб'єктивну картину якості життя особистості.

4. Узагальнення результатів теоретико-емпіричних досліджень середовищ життєдіяльності людини (соціального, інформаційного, природно-тілесного, освітнього) дозволило визначити провідні тенденції змін у природних та соціальних умовах життєдіяльності сучасної людини. Вони полягають:

- у посиленні інтегративних тенденцій, взаємодії середовищ у їх сукупному впливі на якість життя;

- у неоднозначності, а іноді амбівалентності впливів характеристик одного й того ж самого середовища життєдіяльності на оцінку якості життя, що проявляється у відношенні суб'єктів до одних впливів як позитивних, а інших як негативних.

- у підвищенні значення «психологічного виміру» середовищної детермінації якості життя. У дослідженні зафіксований феномен активного самовизначення особистості по відношенню до умов життєдіяльності, подолання представниками різних вікових та професійних груп споживацької орієнтації щодо цих умов;

- у наявності залежності оцінки якості життя від власної активності суб'єкта щодо умов життєдіяльності;

5. Розроблено теоретико-методологічні засади та технологію проведення еколого-психологічної експертизи якості середовища життєдіяльності особистості. На цих підставах розроблено інструментарій оцінки якості життя особистості для певних типів середовищ. Отримані дані дозволяють використовувати розроблену технологію в якості інструментарію щодо моніторингу якості життя у цілому та в певних типах середовищ зокрема.

6. Проведено апробацію моделі оцінки якості життя за чотирма типами середовища – побутового, інформаційного, освітнього, соціального. За результатами дослідження визначено психологічну структуру життєдіяльності особистості у цих середовищах та критерії суб'єктивної оцінки якості життя.